

ԳՐԻԹ ՈՆՅՈՂՔ

Աշխատություններ Փյ. Կ. Կոնիդիոսի:

(Շարադարական)

§ 21. Այս անցինք քննելու թե այս գործին մեջ ի մի ամփոփուած թարգմանութիւնք ինչ չափով կը ընուն այն պայմաններուն երկրորդը՝ զորոնք վերջ (Տ 2) բացատրեցինք. այսինքն՝ այնպէս բառական ըլլալն որ արդեամբ յոյն բնագիրը՝ որոնցմէ թարգմանուած են, ցոյնանան ասոնց մէջ: Այս պայմանը շատ կատարեալ եղանակաւ կը ընուն սոյն թարգմանութիւնք: Միայն զարտուողութիւն կը կազմէ Յաղագս աշխարհի գրոց թարգմանութիւնը, եւ այս տեսակ այլալուծեանց մեծ մասն աղաւաղութիւնք են, ծագած անկէ՝ որ շատ աստիճանով են ասոնք իրեն զասագիրը: Բաւական է այս կէտիս նկատմամբ Ատալպերգ Մերքսի (Adalbert Merx) գրածը բերել ի վկայութիւն: Իրաւ է որ այն խօսքերը գրուած են Գրինեսիոսի Թրակացոյ Հայերէն թարգմանութեան վրայ, բայց շատ լաւ կ'արժեն հաւատարմութեան նաեւ այս թարգմանութեանց համար. եւ ամենեւին բան մը չի մնար յաւելուլ այն մասին վրայ, յորում կը սահմանուի այն մասնաւոր եղանակն՝ որով գործածելու է այս թարգմանութիւնը: Հոս կը գնեմ կտոր մը այս գրքէն՝ Գրինեսիոսի Թրակացոյ արուեստ քերականութեան, Լյուպիցի 1883. Մէրքսի ծառ վան Հայերէն թարգմանութեան, էջ 63. (Dionysii Thracis Ars grammatica, edidit Gustavus Vhlig. Lipsiae 1883. Merxii Disputatio De interpretatione Armeniaca p. LXIII.)

«Այս անցինք թե ինչ կերպով է վարուած Հայը՝ Գրինեսիոսի թարգմանելու ժամանակ: Թարգմանելն նկարագիրը կարճ կերպով կրնանք նկարագրել, եթէ ըսենք որ ոչ միայն բառերուն, այլ գրեթէ վանկերուն եւ տառերուն անգամ կապուած է, սակայն այս չոր մեկնութեամբս չհասանալով՝ բառական համարեցանք օրինակ բերելով ցուցնել թե ինչ ծամբայ ըսնած է, զոր եթէ ընթերցողք հետազոտեն՝ լաւ կ'ըմբռնեն թե ինչ է իւր սովորական կերպն եւ ինչ ճօնութիւն ունի քննադատութեան համար: Այս վախճանաւ երկու գլուխ յառաջ կը բերենք յունարէն եւ Հայերէն աւելցնելով վրան Հայերէն իւրաքանչիւր բառի, մասնաւոր թե նաեւ վանկի մեկնութիւնն այնպիսի

եղանակաւ որ՝ բոտ կարելոյն՝ գիր գրի համապատասխանէ: Այլ լատիներէն մեկնութիւնն՝ զոր հետազոտելու ասոնք ընթերցողներէն կը խնդրեմ մոռնալ Կիկերոնը, եթէ մեկն համեմատէ յունարէն ընագրին հետ, չի կրնար չիմանալ որ կարելի է բառական ճշգրտութեամբ որոշել, թե հայն ինչ յունարէն ընթերցուած կը փոխադրէ թարգմանութեամբ:

Մէրքսի օրինակ բերած քերականութեան գլխուն տեղ կը գնենք հոս էջ մը Յաղագս Մեկնութեան գրքէն:

178, 8*	ἔστι δὲ	εἰς	πρῶτος	λόγος	ἀπο-
	ἔ,	մ,	առաջին	բան	բաց-
	φαντικός	κατά-φασιν	είνα	ἀπό-	δρακίαν
		ստոր-աստ	թիւն	ապա	բաց-
	φασίς	οἱ δὲ ἅλλαι	πάντες		
	աստութիւն:	իւր այլքն	ամենքեան		
	συν-δέσµος	εἰς	ἀνάγκη δὲ	πάντα	
	շաղ-կապ	մ:	բայց հարկէ	զամե-	
	νῆς	λόγος	ἀπο-φαντικόν	ἐκ-ρηµατος	
	բան	բաց-բերական	նարար-		
	εἰνάς	ἡ	πρώτος	ἐκ-ρηµα-	
	բայէ	գոյն	կամ	տաղաբան:	
	τος	καὶ	γὰρ	τὸ-τοῦ-ἀνθρόπου	λόγος,
	եւ	քանի	մարդոյն	բան,	
	ἔαν	μὴ	τὸ-ἔστιν	ἡ	ἦν
	թե	չ	չէ,	եւ	կամ
	ἔσται	ἡ	ἅλλο	τι	τῶν τοιού-
	զիցիցի	կամ	զայլ	ինչ	զայլաբ-
	τοῦ	προσσεθῆ,	οὐ-πα	λόγος	ἀπο-
	սեպի	ստ-գիցի,	լեւ-եւս	բան	բաց-
	φαντικός.				երեւական:

Մէրքս իւր՝ Թրակացոյ քերականութեան բերած օրինակին մէջ աւելցուցած է նաեւ տառ առ տառ լատիներէն թարգմանութիւն մը: Ես զանց ըրի զայս, վասն զի բերուած օրինակին աւելի ազդուութիւն մը չի տար: Վերը գրուած քաղուածոյ օրինակին մէջ, — միտ գրուի որ յունարէնի կարգը պահուած է, — պէտք է ի բաց առնուլ

1. Ծէ եւ յօր շաղկապաց թարգմանութիւնը. առաջինը թարգմանուի «բայց, կամ» եւ ըստ իմաստին՝ թե հակառակը նշանակելու զօրութեամբ գործածուած է թե պարզապէս իւր համազօր քալ (եւ) շաղկապի:

2. Երկր թարգմանութիւնը, Հայերէնի յօրը կը թարգմանուի ն մասնիկն յաւելուլ: Այս վերը գրուած թարգմանութեան մէջ յունարէն բնագրին ունեցած տարբերութիւնք

* Տես սույ. Վննետ. էջ 465, 9 եւն:

Ժ. ԹԱՐԻՍ:

առաջին հայեցուածքով ալ կը կանոնին: Այս տարբերութիւնքն են պահաս ըլլան *ρίματος* եւ յի ղն բառերուն, եւ *ἄλλο τι τῶν τοιούτων* ընթերցումն փոխանակ զի տօյտօս ընթերցման:

Մէջքս կը շարունակէ դարձեալ այսպէս՝
յէջ 67.

«Այս եւ ուրեմն հայկական թարգմանութեան նկարագիրը, յունարէնը վանկ առ վանկ փոխադրելով կը թարգմանէ հայն, շատ քիչ անգամ միտ զնելով իմաստին, իսկ մանիկներն՝ որոնցմէ զուրկ էր իւր հայրենին լեզուին, երբեմն դուրս թողնով եւ երբեմն ազատօրէն փոխադրելով: Ընթերցողները մտադիր կ'ընեն որ չկարենն թէ թարգմանչէն հնարուած բառերը լեզուին գործածութեան մէջ ասեռուած չըլլան. մանաւանդ թէ այնպէս՝ ինչպէս անճաշակ լատինական թարգմանութիւնքն՝ որ *ημετοχίῳ participium*, *καί-ταπεινῶν accusativum*, *γενεαχίῳ genitivum* թարգմանել չամաչեցին, ամենէն ընդունելի եղան, այսպէս նաեւ *ἡθιχῶν* սխալ քերականութեան թարգմանչին յունականաց ձեւին համեմատ յօրինած բառերն յետոյ սովորական գործածելի բառերու կարգն անցան: Այսպէս որ եթէ մէկն՝ առանց միտ զնելու յունարէն նախարանագրին, հայերէնը թարգմանէ ուրիշ լեզու մ'այն ոճով՝ որ գործածէ բառագրոց մէջ քրուեստին յատուկ (*technique*) բառերուն գրուած մեկնութեամբը, Գիտեստիոսի հայերէն թարգմանութեան ոչ ասութեան կերպին եւ ոչ նկարագրիչ բացատրած կ'ըլլայ, եւ ոչ ալ քննադատութեան օգուտ մ'ըրած համարելու է: Վասն զի եթէ ուղիւ հասկնալ կ'ուզէ զայն, իմաստն շարեւէն են յունարէնէն հանելու է: Ուստի բոլորովին անօգուտ է, այն հայերէն ընագրիկն ուրիշ որեւէ լեզուի թարգմանել, այլ պէտք է հայերէնն այնպէս գործածել, որ իւրպանսիւր բառն յունարէն ընագրիկն համեմատ ճշգրտիւ քրուեստի»

§ 22. Երբորդ պոյսման՝ զոր վերը § 2 ղրկել, այն էր թէ պէտք երբ թարգմանութեանս անհաւ օրինակ մ'ունենալ, Գործութեանց եւ Յաղագս Մեկնութեան գրող հայերէն օրինակներն՝ զորոնք համեմատած եմ եւ գործածած, հետեւեալքն են.

*) Տղաբարութիւնք: Դասի Ուսուցիչի իմաստասիրական եւ այլ զորոնք հրատարակութիւն մ'եղած է ի Վենետիկ 1833ին Միսիմ-սրեանց տպարանէն: Այս հրատարակութեան 359—408 էջերուն մէջ գրուած է Ցասն Ստորագրութեանց ճառն առանց մեկնութիւնը կից ունենալու: Վերաբանութիւնն է այս. «Հրատարակուած ասոր ազգութիւնն ասացեալ յեւանեմէն Ղըրտոտաւէն որ ասի ըստ յունարէն ձայնի կոտիլէլիս» չափով վերնագրին ալ է պարզագույն. «Ստորագրութիւնը Սերտակուլի, Այսուիչ Դասի յիշատակութիւն չկայ. բայց կը յալորդէ հոս 409—458 էջերուն մէջ նոյն ճառն 90, 28 տեղէն սկսեալ մինչեւ վերջ, այս անգամ ամեն հասուած անկեալով իրեն կից այն տեղով մեկնութեան հասուած մ'այլ: Ասոր վերնագրին է. «Ստորագրութիւնը Սերտակուլի թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դասի»:

Մեկնութեան ասորին մասը թերի է Վենետիկ ձեռագրոց մէջ, բայց միւս ձեռագրոց մեծագոյն մասն զորոնք պիտի ստորագրեն՝ ինծիք գործածուած ըլլալով, ունի այս ճառն ալ: Սկսեալով ընտիրն զորոնք Բ Գաւելուածն մէջ՝ V գրով նշանակած եմ: Վենետիկ հրատարակութիւնը յէջն 349—408 երեք ձեռագրաց համեմատ եղած է, որոնց առաջինը մեծ նստորդի է եւ գրուած Հայոց թուականին Պրորթ = 1410 Գ. Բ. երկրորդը մանր նստորդի գրուած Հայոց իր 161 թուականին = 1687 Գ. Բ. իսկ երրորդը մանր նստորդի անթուական է: Նոյն տպագրութեան 409 էջին մինչեւ 458 բնագիրը տպուած է թարգմանութեան հետ, եւ քան որս փոխուի էր յիշելու երեք ձեռագրաց միոյն ասորիքը: Մտադիր ըլլալու է որ ձեռագրէն ձեռագրին մէջ բնագիրն անմեկնութիւնը միասին կ'ընթանան, եւ միայն նստագրին ձեռագրոց մէջ կը գտնուի բնագրին առանց ընկերակցութեան մեկնութեան: Նոյն Վենետիկեան հրատարակութեան մէջ Եղադար Մեկնութեան գրող բնագիրը տպուած է 461—486 էջերուն մէջ: Վերնագրին է. «Սկիզբն եւ Նախադրութիւն գրողն՝ որ ասի ըստ Երեւանց Պէրիտարմիտոս (նոր ձորայնոս), եւ հայերէն Եղադար Մեկնութեան, արտագրեալ ի մեծ իմաստունի Սերտակուլի» Ասոր կը յալորդէ (էջ 487—558) նոյն բնագիրը, բայց կից ունենալով հասած առ հասած նաեւ մեկնութիւնը, որ սակայն թերի է 170, 25 տեղէն մինչեւ 206, 14^ա» Ասոր ալ վերնագրին է «Պէրիտարմիտոս (նոր ձորայնոս) Սերտակուլի թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դասի»:

Այս մասերուն ալ նոյն ձեռագիրը գործածուած են, որոնք գործածուած են նաեւ Ստորագրութեանց համար, այսինքն՝ բնագրին համար միայն մանր նստորդի ձեռագիր մը 1687ին եւ մանր նստորդի մ'այլ 1709ին գրուած. իսկ քնագրին ու թարգմանութեան համար ի միասին՝ մեծ նստորդի ձեռագիր մը 1410ին գրուած: Այս ձեռագրոց տարբեր ընթերցումներ երբեմն նշանակուած են՝ բայց առանց դատակարարութեան՝ տպուած բնագրին լրասանեցիկ ներքեւ: Դրոյն Բ Գաւելուածին մէջ եւ այլուր կը նշանակեն՝ այս ընթերցումաքերն Վօ տառերով:

§ 23. Բ) Այժմ գտնք փարիզի, Երուսաղէմի եւ փախլայի ձեռագիր պղերեաց: Աչգային Մատենադարանին (Bibliothèque Natio-

* Այսինքն Նոյննակին տնի մասին մէջ հրատարակած հայերէն ընագրաց համեմատութեանց մէջ: Ժ. ԹԱՐԳՄ:

•• Տես տպ. Վնիտւո, էջ 512—513, Ժ. 1: Ժ. ԹԱՐԳՄ:

nale) մէջ շատ մը ձեռագիր օրինակներ աչքէ անցնոցի, ի մասնաւորի երկու հատ՝ 2եռ. Հայկ. (Fonds Arméniens) թիւ 105 եւ 106, զորոնք Բ Գաւելուածին մէջ D եւ E տառերով նշանակած եմ, բայց համեմատութեան մէջ պարզապէս «Փարիզի Ձեռագիրը», (Paris MSS կամ P. MSS) գրելով: Տանն Ստորագութեանց բնագիրն՝ առանց յարակից մեկնութեան՝ թիւ 105 ձեռագրին թզ. 89—118 մասը կը գրաւէ: Իսկ մեկնութեամբ ընկերացեալ բնագիրը կու տայ թիւ 106 ձեռագիրը՝ թզ. 252—356: Ասոնցմէ թ. 106 հնագոյն է, հաւանականագոյնն ժե դարէն, բայց ամենէն գէշ գրուած. թ. 105 թիւ մ'աւելի կրտսեր է, եւ աւելի վայելուչ գրուած:

Երկու ձեռագիրքն ալ թարգմանութիւնն ու մեկնութիւնը դաւթի կ'ընծայեն:

§ 24. Համեմատելով այս ձեռագիրն 1887ին միշտ գիտած էի որ թարգմանութեան մէջ ճիշդած են դեռ եւս շատ տարբերութիւններ յոյն բնագրին, որոնք արդիւնք էին ընդօրինակողաց աղաւաղմանց եւ միջին դարու լատինական թարգմանութեանց վնասէն եղած սրբազրութեանց: Յուսով որ ասոնք արտաբերել կարենամ եւ աւելի անխառն բնագիր մը ձեռք ձգեմ՝ 1888ին Երուսաղէմ գնացի, եւ համեմատեցի հոն երկու հնագոյն ձեռագիր որ կը պահուին Ս. Գաղոբայ վանաց Պատրիարքին Մատենադարանին մէջ: Այս երկու ձեռագիրները համեմատութեան մէջ նշանակած եմ՝ «2եռ. Երուս.» (J. MSS) կամ «J. 401» եւ «1291», Բ Գաւելուածին մէջ թիւ 1291 ձեռագիրը կը նշանակեմ B' իսկ թ. 401՝ C տառիւ: Ասոնց վերջինը կ'երեւայ ինձ երկուքէն հնագոյնը: Վերջնոյս մէջ Ստորագութեանց մեկնութեան վերջին հատածը պարունակող թուղթը պակաս է: Երկու ձեռագիրքն ալ անթուակաս են, բայց գրութենէն դատելով թ. 401 թիւ դարու վերաբերելու է: Կը ցաւով որ իմ գիտողութիւնքն՝ որոյ մէջ Երուսաղէմի այս ձեռագիրքը լինուի նկարագրած էի, կորսուեցան ճամբորդութեանս միջոցին: Եսն տարին քննեցի նաեւ Էլմիածնի ձեռագիրքն ալ, բայց սեսայ որ բան մը չեն աւելցընել թարգմանութեան բնագրին քննադատութեան նկատմամբ՝ զոր ըրած էի արդէն Փարիզի եւ Երուսաղէմի ձեռագրաց վրայէն:

(Հարանախիւ.)

Ի Զ Ո Ւ Ս Ր Ա Ն Ա Վ Ա Ն

ՍԵՄՈՎԵՆ ՓՈԽՈՒԹԵԼ ԲԱԹԵՐ ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆ ՄԷՋ
(Հարանախիւ.)

52) [Կոչոյ. (արմատ. - - եւ ի - -) ԵԼԵ. ժե. 10 եւն.] իւրդեայ (Ստ. Ասորիկ՝ ժԱ գար. րէ, տպ. Փարիզ, 1859, էջ 135 եւն.) տառ. אַבְרָם awārā, Երբ. אֲבִרָם 'abēreš, արաբ. պարսկ. abār (արամերէնէ:) (*)

Պէտք էր ասոր. awārā, բառին դիմացն հայերէն ՌԵՐ ԸԼԼԵՐ. ուստի շատ անհաւանական է այս համեմատութիւնը: Ինչպէս դատելու է արդեօք պատուի abtar (բարեան), պարսկ. kašār (Dames, Vocab. p. 29.) հայերէն իսթար, յուն. ἄσχαρα Արամերէնի մէջ սկզբան ք տառին ց փոխուիլը՝ տես Fränkel, p. 95, 150, 151.) 53) [Կոչոյ. (արմ. ի - եւ ի - -) ԵԼԵ. ԻԷ, 3 եւն. ասոր. אֲבִרָם אֲבִרָם qēterā?]

Հայերէն բառն ասորերէնէն չէ, ասորերէնն անշուշտ պարսկերէնէ. հմմտ. պահ. אֲבִרָם կապարձը, ի թերթին ZDMG, XLVI, 141.] 54. Կոչոյ. (ղեւտ. Բ, 7. է, 9. ժե.

35. Բ ԵԼԵ. Զ, 19. Բ ՄԵՆ. Գ, 16 եւն. ἄσχαρά, χυτρώπους առանձն կրակեալ 'սորերով, ποδωτῆρ.) ասոր. אֲבִרָם kaskēra կողով (կրելի.)

Այս համեմատութիւնը կը յիշեցնէ՝ արաբ. كَسَك (ածխաման) = յուն. καδων (հիւսկէն կողով) բառերու նմանութիւնը, զոր Fränkel, p. 26 կը մերժէ: Սակայն հմմտ. Անթուի ἄσχαρά (կապարայ) ԵԼԵ 1, 3 եւ σπυρίς (կողով) Գործք. թ. 25 (թէ եւ բուն կը նշանակէ՝ ցանց ու վանդա-կապատ) — Ինչ յարաբերութիւն ունի յուն. ἄσχαρά = նոր հայ. անթու, անթու. (Անթ. Բառ. Վեներ. 1869), թալմուտ. אֲבִרָם (Լափ.)

55) Արաբ. (սեռ. կառուց. փոխ.) Ե դար. Մ. ԳՕՂ՝ ժԲ դար, Վեներ. 1854, էջ 81.) ասոր. ԿՐ qatā (qatā կամ qatā?) վրացերէն kata տուշերէն katu եւն: ցես իմ՝ Etym. ժե. osset. Spr. p. 122.

Ասորերէն բառն ալ փոխառութիւն է. ուստի Հայք ուրիշ լեզուէ մ'առած ըլլալու են: Բառիս ծագումն մութ է:

56) [Կոչոյ. (սեռ. կարմիր գոհար մը անծրաջ (ԵԼԵ, ԻԷ. 18. ԵԼԵ. Ժ, 9 եւն.) ասոր. אֲבִרָם karkednā = καρχηδόνιος.